

طایفه هیئت و صورت
نم

Fürûsiyyeler

MESUT ŞEN

K

ÜLTÜR mîrâsımızın önemli eserlerinden bir kısmını evcil hayvanlar üzerine yazılmış kitaplar oluşturmaktadır. Türklerin elinden çıkan ilk bilimsel eserler Uygurlar döneminde yazılmıştır. Ancak bu dönemde evcil hayvanlara yönelik eserlerin yazılıp yazılmadığını henüz bilmiyoruz. Şu hâlde evcil hayvanlar üzerine yazılmış bize âit eserlerin hepsi İslâmiyet'ten sonrasına âittir.

Târihî metinlerde evcil hayvan denince de tabiatıyla akla ilk olarak at gelmektedir. Atlar üzerine yazılmış eserler “fûrûsiyye”, “haylnâme”, “feresnâme”, “esbnâme”, “baytarnâme” isimleriyle geçmektedir. Söz konusu eserlerin hepsi İslâmiyet'in ilk dönemlerinde yazılmış Arapça tercüme ve telif eserlere dayanmaktadır. MS IV. yüzyıldan itibaren Batı'da giderek yavaşlayan ilmî faaliyetler VI. yüzyılda neredeyse durma noktasına gelmişti. Batıdaki gerilemenin aksine İslâm dünyasında VII. yüzyıldan itibaren ilmî gelişmenin olağanüstü hızda olduğunu görmekteyiz. Özellikle Abbâsî halîfesi Mansur zamânından itibaren eski Yunanca, Hintçe ve Süryânîceden Arapçaya pek çok eser tercüme edilmiştir. Tercüme dönemini IX. yüzyılla birlikte telif dönemi tâkip etmiştir.

VII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar İslâm dünyasında atçılık üzerine yazılmış adı geçen bu türlerin bir kısmında atçılık, binicilik, atın yetiştirilmesi ve eğitilmesi konularına değinilirken bir kısmında ise bu bilgiler yanında atın hastalık ve tedâvilerine yönelik bilgiler de bulunmaktadır. Fûrûsiyye, “fûrûs” kelimesinden gelmektedir. Fûrûs, Arapçada “at” mânâsına gelen “feres” kelimesinin çoğuludur. Atçılık eğitimi ve binicilik üzerine yazılmış eserlere genellikle fûrûsiyye adı verilmiştir. Haylnâme, esbnâme gibi eserlerde geçen Arapça “hayl” ve Farsça “esb” kelimeleri de “at” anlamına gelmektedir. Atın eğitimi ve binicilik üzerine bilgiler “baytarnâme” adını verdiğimiz eserlerde de bulunmaktadır. Baytarnâmeler de genel olarak at üzerine yazılmış eserlerdir. Diğerlerinden farkı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, söz konusu eser-

lerde atın hastalık ve tedâvisine yönelik bilgilerin de bulunmasıdır.

Tercüme devrinde eski Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiş en önemli eser Aristo'ya âittir. Söz konusu eserin Arapçadan Farsça ve Türkçeye yapılmış birçok çeviri nüshası da bulunmakta-
dır. Bu çevirilerden biri Muhammed b. İskender Edirnevî tarafından yapılmış-
tır. Eserin yazılma gâyesi, İskender'in ordusundaki atlarda beliren hastalık üzerinedir. Bu esere göre atların özel-
likleri şöyle olmalıdır: “*Eyü atun alâmeti budur ki; yüzi gökçek ola ve yüksek ola ve boynı uzun ola ve yoğun incüklü ola ve ala gözlü ola ve kulakları uzun ince ola, kamış yaprağına benzeye, ana kamış kulaklu dirler. İki kulağının arası geniş ola ve dişleri incü gibi ola, uşak dişli ola ve sağrısı de- girmi ola ve arkası geniş ola ve bili ince ola ve yilesi ve kuyruğı uzun ola ve kuyruğının kemürdegi (kıkırdağı) kısa ola ve alt dodağı yokarı dodağından uzun ola ve yumrı alınlı ola ve omuzlu ola ve uyuluğı tolu ve orta boylu ola ve hâyası yöresinde tüy olmaya ve bilegi ve topuğı kısa ola ve uyuluğı uzun ola ve burnunun içi gın ola ve kıçlarının arası igni gın ve ön ayaklarının arası igni tar ol- maya ve yolca gider iken iki kulağıyla işâret ide ve gendüyi terâzûlayup yörüye ve önine ne gelür ise sıçraya ve öni kıçı berâber ola biri birinden uzun olmaya ve kısa olmaya ve dolaşuk yörümeye ve gözünün bınârı gın ola ve uyanı katı katı geve ve âvâzı tîz ola ve ard ayağın iki ön ayağından geçüre ve başın sala sala gide, yolda sak ola, önine ne gelür ise belünlemeye, kıçın gitmeye ve toynaklar inlü ve uzun ve kara ola, ökçesi degirmi ola ve dolaşuk yörümeye ve almacukları yumrı olmaya bir almacuğı öyük olurısa anun gibi at kıymatlı olur ve hünerlü olur.” Atın oniki iyi özelliğinden üç yerinin kadına, üç yerinin deveye, üç yerinin sığra ve üç yerinin de katıra benzemesi gerekir: “*Ve ol oniki n'ola üçü avrat saçı ola ve avrat sûreti gibi hûb ola. Ve yürüyüşüğü nâzûk ve ökçesi böyük ola ve katır kulaklu ve katır kuyruklu ve sığır iyeğülü (kaburgalı) ve deve göbeklü ve deve boyunlu gerekdür. Bu cinslü at gâyet eyü olur. Ele giricek elbetde almak gerekdür.*”*

Abbâsîlerde 750-850 yılları arasında süren tercüme dönemini IX. yüzyılda telif devri tâkip etmiştir. IX. yüzyı-
lın atçılık üzerine eser veren önemli

müellifi Muhammed b. Ya'kûb b. İshak b. Ahi Hizâm'dır. Hizâm tarafından Arapça olarak kaleme alınan *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* isimli meşhur eserde ki söz konusu eser Mahmud b. Muham-
med b. Hasan el-Ezherî tarafından eski Türkiye Türkçesine tercüme edilmiştir, at insandan sonra eşref-i mahlûkat olarak görülmektedir. Ata ilk binen kişi de Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'dir: “*Evvel gişi kim ata bindi ve ana eyer uyan düzdi, İsmâil Peygamber idi. Tanrı Teâlâ ana yüz at çıkardı kim Mekke'de otlarlardı. Andan sonra ol atları sürdi, kapusına ge- türdi ve anlardan birisin dutdı bindi. Andan öndin at vahşî yörürdi.*” Eserde anlatılan bir başka rivâyete göre de Hz. Dâvud yeryüzüne halîfe olduğunda, atları çok sevmiş, iyi atlar beslemiş ve oğlu Hz. Süleyman'a bin at mîras bırak-
mıştır. Hz. Dâvud, Hz. Süleyman'a atı öz kardeşinden aziz bilmesini ve atın terbiyesine çocuklarından fazla önem vermesini vasiyet etmiştir. Söz konusu rivâyete göre Tanrı atı cenup yelinden yaratmıştır ve Süleyman için denizden bin at çıkarmıştır: “*Tanrı Teâlâ atı cenûb yilinden yaradı ve didi kim: Benüm, dost- laruma izzet olgıl ve düşmenlerime kahr olgıl ve ehl-i tâatuma cema olgıl. Ve bu sözleri cenûb yiline didi. Ve andan bir kabza aldı, anı at yaradı. Ve didi kim sana feres ad virdüm.*”

Hizâm, eserinin atların eğitilmesi ile ilgili bölümünde şöyle demektedir: “*Fâris oldur kim atını seve, anun ıslâhına meşgûl ola. Zîrâ kim ata binen gişinin salâh ve fesâdı anunladur. Ve kasd ide dâyim anun terbiyetine ve edebine muhab- bet-ile ve şefkat-ile mudârâ ve mârifet-ile. Ve gerekdür kim at besleyen gişi atını ka- rındaşından ve ehl-i ayâlinde yigrek seve ve atı döğmeye. Zîrâ kim atı döğmek yavuz eyler ve telef eyler. Her gâh kim nâzûk yirine dokuna.*”

Hizâm'a göre at bir yaşına geldi-
ğinde ona gem vurmak mümkün hâle gelir. Bu yaşta iken ata beş on kere binmek gerekir ki at vahşî kalmasın. Ata asıl ağır gem dört yaşına geldiğinde vurulmalıdır. Tabîî bu da idmanla ya-
pılmalıdır. Ata ağır gem vurulduğunda bir gün binmek ertesi gün ise dinlen-
dirmek gerekir. Böyle edep öğretildi-
ğinde at sâhibine mutî olur yürürken

sevinerek yürür. Tâlim zamânında ata, atın tâlîmine iltizam eden kişi binmeli-
dir. Tâlim zamânında ata beş türlü gem ile binilir. At on ayda edep öğrenir. Her bir gem ile iki ay binmek gerekir, sonra birkaç gün at kendi hâline bırakılma-
lıdır. Atın edebi binicinin edebinin kemâli ile olur. Fâris, yâni binen kişi evvelâ atın boynunu yumuşatır, gemini gevşek tutar, bu sırada at sıkıntı yap-
mamalıdır, başını kaldırmalı ve ölçülü olarak (veznile) yürümelidir. İkinci olarak at doğru yürümelidir, inişte ve yokuşta bir hâl ile olmalıdır. Üçün-
cü olarak binen kişinin işâretini tez anlamalıdır. Kılıca ve mızrağa hazırlıklı bulunmalıdır. Her kişiye el vermemeli-
dir. Eğer bir at eğitilmiş (edebî) olursa ondan câhilâne hareket beklenmez. Bir kişi eğitilmiş bir at ile harpte olduğu zaman düşman mızrak ve kılıç ile saldırdığında at ayaklarıyla püskürtür, yaraya tahammül eder. Eğer fâris, yâni binici harpte attan düşerse at düşmana ağzı ve ayaklarıyla gazap eder. Atın bu davranışının sebebi sâhibinin onu barış zamânında hoş tutmasından dolayıdır. Eğer ata iyi edep öğretilmezse o ata harpte îtimat edilmez.

Hizâm'ın “ata edep öğretilmesi” adlı bölümünde elliden fazla türde at yürüyüşünden bahsedilmektedir. Bun-
lar arasında özellikle “yorga”, “eşkün” ve “yılış” adı verilen yürüyüş çeşitleri dikkati çekmektedir.

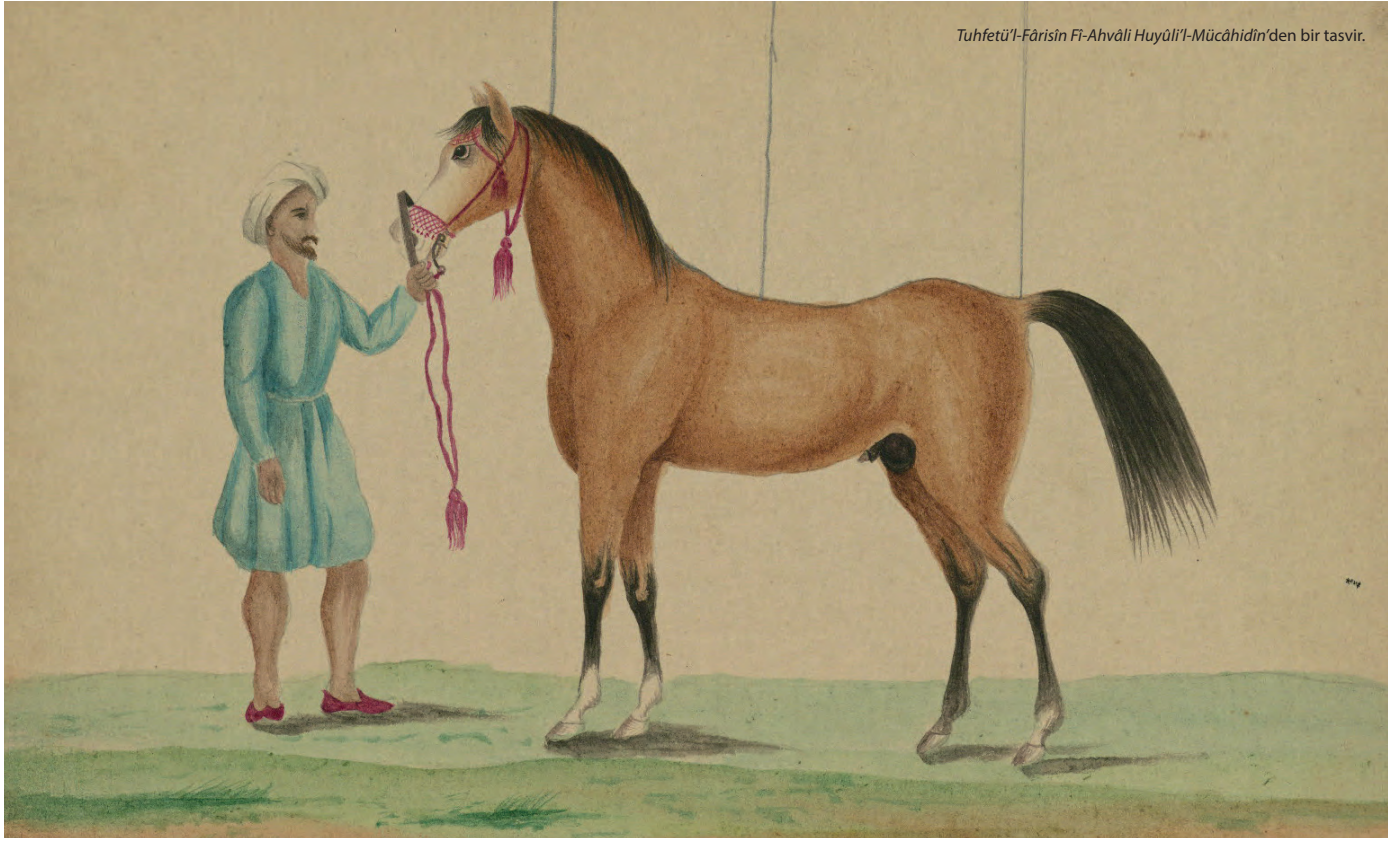
Hizâm'da at yürüyüş çeşitleri şu adlarla geçmektedir:

Katf Yumuşak, yavaş yürüyüştür. Bu yürüyüşü bütün atlar bilir.

Atık-ı ednâ Yavaş, aheste yürüyüş-
tür. At ferah olarak yürür ve ağzındaki dizginle oynar. Önü ve arkası sağlam (hakîm) hareket eder.

Atiku'l-vesâ Bu da âheste ve güzel bir yürüyüşdür. At yürürken önünü ve arkasını oynatır (depredür). Bu hare-
ket biniciye çok hoş gelir. Endâmını berâber eder. Adımları bir önceki yürü-
yüşten daha geniş ve daha hızlıdır.

Merkeb-i ednâ Yumuşak ve hızlı yürüyüşdür. Adımları güzeldir, biniciyi silkmez. Bu yürüyüşte atın iki tarafı sâkindir, göğsünü gerer. Ön ayaklarını yere vura vura yürür. Arka ayak adım-

larını ön ayaklarının üzerine basar. Bu yürüyüşe “mülûkî” adı verilir. Çünkü böyle yürüyen atlara melikler ve halîfeler biner. Merkeb-i ednâdan sonraki yürüyüşe “merfû” denir. Şâyet at merkeb-i ednâ adlı yürüyüşü yaparken günden güne adımını artırırsa ve iki ayağı arası geniş olursa bu merfû, yâni “soylu, asil” bir yürüyüştür. At merfû yürüdüğünde iki aşığı arası yarım karış olur ve önünden yarım karış ileri basar. Bu yürüyüş merkeb-i ednâdan daha hızlıdır. At bu yürüyüşte de ayaklarını yere vura vura yürür. Merkeb-i ednâdan “mehrâniyât” adı verilen yürüyüşler de üç kısımdır. Bu yürüyüşte at arka ayaklarını ön ayaklarından fazla atar. Adımları da geniştir. Mehrâniyât yürüyüşünün birinci kısmına “erfa” denir. Bu yürüyüşte atın ayakları dışındaki bütün âzâları sâkindir. Bu yürüyüşte de adımlar yarım karış ileridedir. İkinci kısım erfa’ yürüyüşten daha hızlıdır. Adımları da daha kısadır ve âzâları hareket eder. Bu yürüyüş, sert (katı) bir yürüyüştür. Mehrâniyâttan üçüncü kısım yürüyüşe yine “merfû”, yâni soylu, asil denir. Türk bu yürüyüşe yorga adını

vermektedir. Yorga yürüyüşler sultânıdır. At yorga yürürken başını kolanından ve göğsünden tarafa salar. Yorga yürüyen ata binen kişi ondan lezzet kesp eder. Bu yürüyüş ancak özel olarak seçilen atların eğitilmesiyle veya bu niteliklere doğuştan sahip olan atlarla kazanılmaktadır. Yorga aynı zamanda Türklerin bilhassa uzun yollarda rahat bir biniş için tercih ettikleri atın da adı olmaktadır. Yorga atlar yürüme ile koşma arasında gider, ahenkli yürüyüşüyle binicisini sarsmadan uzun yollar kat edebilir. Yorga atlar hediye olarak pek çok devlete gönderilmiştir.

Bedevî Bu yürüyüşün bir çok çeşidi vardır: “nahrân”, “ıslân”, “tathîm”, “îrkâl”, “dâlân”, “redyân” gibi. Bunlardan redyân, eşkün ile yeliş arasındaki bir yürüyüş şeklidir. İrkâl ise daha çok yelişe benzemektedir. At dâlân yürürken, bâzen bir ayağına bâzen de diğer ayağına îtimat eder. Tathîm, ıslân ve nahrân yürüyüş biçimlerinde ise at ayağını dik basar ve yükten incinmiş gibi yürür. Aslen Farsçada “hızlı at” anlamına gelen “badav”¹ kelimesi,

Osmanlı Türkçesinde bedevî şeklini almıştır. Bu sebeple kelimeyi Arapçada “çölde, çadırlarda yaşayan Arap göçebesi” mânâsındaki bedevî kelimesiyle karıştırmamak gerekir. Farsça badav kelimesi Çağatay Türkçesinde de “bedev” şeklinde görülmekte ve “koşan at (Far. asb-i davanda-ra güyand)”,² “soylu ve cins at, bedevî, küheylân, esb-i Arabî, devende at”³ mânâlarına gelmektedir. Çağatayca bedev kelimesinin varyantları bâzı çağdaş şîvelerde de bulunmaktadır: Tkm. bedev “yarış atı”, Özb. bedev “koşan at”, Kzk. bedev “yarış atı”, Kır. bedöo “yarış atı”.

Atçılık, tay terbiyesi, binicilik eğitimi ve atın tedâvisi ile ilgili zengin külliyat kültürel mirasımızın bir parçasını oluşturmaktadır. 🐾

¹ Steingass, 1977, 165b.

² Seng 144a/14.

³ Şeyh Süleyman, 1298, 89b.